

Narodne manjšine - dejavnik povezovanja in konfliktov v državah tranzicije

Jernej Zupančič

Dr., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: jernej.zupancic@guest.arnes.si

Izveček

Prispevek obravnava manjšinske situacije v tranzicijskih državah. Vloga manjšin se je v zadnjih dveh desetletjih precej spremenila. V preteklosti so bile predmet spopadov, sodobnejše teze pa jim namenjajo vlogo povezovalca med regijami, narodi in državami. V tranzicijskih državah prevladuje njihova še vedno pasivna vloga, žal pa je kar precej primerov prikritih in odkritih konfliktov, ki bodo verjetna popotnica tudi v prihodnjem obdobju.

Ključne besede: politična geografija, narodno vprašanje, manjšine, srednja, vzhodna in jugovzhodna Evropa, medetnični odnosi, čezmejno sodelovanje

National Minorities: Factor of Integration and Conflicts in Transition Countries

Abstract

The paper analyse the situation of ethnic minorities in transition countries. The role of national minorities changed in last two decades radically. In the past they were a object of strategic interesses and claims, contemporary thesis give them much more »kind« function of »connectors« among regions, states and nations. Unfortunately, in transition countries there still predominant their passive, or even worser, conflictual function. It seems that interethnic conflicts will play important role in the future, too.

Key words: political geography, ethnic studies, minorities, Central Europe, South-east Europe, East Europe, interethnic relations, crossborder cooperation

1. UVOD

Obdobje tranzicije, torej prehoda iz nekdanjih socialističnih družbenogospodarskih in političnih ureditev v kapitalistične, je z vso silovitostjo izpostavilo narodno vprašanje kot enega ključnih družbenih, političnih, posledično pa tudi gospodarskih in prostorskih problemov. Medtem ko je šla zahodna Evropa večinoma po poti povezovanja in oblikovanja Evropske unije, so v tranzicijskih državah veliko bolj izpostavljeni razdruževalni procesi. Zato so nekateri avtorji videli nadaljevanje ločitvene sintagme dveh različnih Evrop: zahodne, bogate, združujoče na eni ter vzhodne, razdružujoče in revnejše. Zelo hitro so se tudi tranzicijske države z izjemo večine jugoslovanskih, sovjetskih ter Albanije pričele potegovati za pridruženo članstvo k Evropski uniji, kasneje pa k polnopravni vključitvi v novo, veliko zvezo evropskih držav. S tem so vse kandidatke pričele z obsežnim prilagajanjem zakonodaje in gospodarske ter družbene strukture, da bi bile v EU sprejete in da bi v njej lahko delovale. Ob teh zunanjih, formalnih vidikih evropske integracije pa se ne sme prezreti funkcionalnega povezovanja teh držav med seboj, kar se je najprej izrazilo z odpiranjem meja in z vzpodbujanjem različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Le-to je velikega pomena tudi za države, ki ne morejo še kmalu pričakovati vključitve v Evropsko unijo, skrbeti pa morajo za čimbolj kakovosten razvoj celotnega državnega ozemlja (Mazower, 2002). Krepitev čezmejnega sodelovanja je vsebinsko povsem skladna s tezo, pravzaprav načrtom skladnejšega regionalnega razvoja, ki posebej poudarja vlogo lokalnih virov. Ti pa so med drugim tudi človeški, torej človek kot začetnik, vzpodbujevalec, nosilec različnih aktivnosti v pokrajini, ne nazadnje pa tudi tisti, ki se mu zaradi spremenjenih okoliščin spremeni kakovost življenja. Kakovost življenja je gotovo ena od splošno privlačnih in veljavnih vrednot.

Narodne manjšine in etnične skupnosti so rezultat zelo različnih in dolgotrajnih zgodovinskih procesov oblikovanja nacionalnih držav in njihovih mednarodnih meja na eni ter množičnih selitev na drugi strani. Kljub številnim spremembam števila, obsega in kakovosti njihovega poselitvenega ozemlja, njihove socialne strukture in širše družbene vloge so se večinoma obdržale. Tako so danes prisotne kot pomemben del družbene in prostorske stvarnosti. V doseganju idealov nacionalno države in v izogib možnostim, da bi manjšine lahko kdaj postali iredentistična jedra, je velika večina držav vodila protimanjšinsko politiko. Asimilacija je bila zaželen in pogosto tudi načrtovanj ter vzpodbujen proces spreminjanja etnične sestave. Na z manjšinami naseljena območja so večinoma gledali zelo nezaupljivo (Heckmann, 1992). Čeprav so te težnje še vedno razmeroma močno prisotne, pa je vendarle bil storjen bistveni napredek in že smo dobili tudi nekaj primerov, ki (kljub občasnim teža-

vam) pripadnikom narodnih manjšin zagotavlja boljše možnosti razvoja in obstoja, predvsem pa začenja nanje gledati kot na priložnost (Klemenčič, 1978). Pripadniki manjšin so zaradi svojskih lastnosti, ki so posledica njihove obmejne lege in specifičnega položaja, lahko pomemben dejavnik integracijskih procesov, prav tako pa tudi še vedno predmet konflikta ali pa celo aktivni vzpodbujevalec konfliktov.

Obdobje tranzicije je prineslo na površje vrsto zapletenih situacij in problematičnih medetničnih (in zato tudi meddržavni) odnosov. Posebej na območju nekdanje Jugoslavije in nekdanje Sovjetske zveze je prišlo do oboroženih konfliktov, množičnega terorja in lokalnih vojn, s katerimi se je morala soočiti tudi nastajajoča Evropska unija. Obenem pa imamo tudi vrsto primerov, ki razodevajo bolj optimistične obete. Namen prispevka je osvetliti vlogo narodnih manjšin na obsežnem območju tranzicijskih držav od Odra in Alp na zahodu do Urala in Črnega morja na vzhodu.

Slovenija se nahaja na zahodnem robu tega prostora, z zgodovinsko izkušnjo stičnosti: na robu blokofske razdelitve, ideološke polarizacije, družbenogospodarske systemske ureditve. Z načrtovano veliko širitvijo Evropske unije in zveze NATO, kamor se namerava vključiti, se bo stičnost slovenskega prostora zadržala kot ena od značilnosti, le da se bo premaknila meja na slovensko jugovzhodno stran. Slovenija ima obenem prav na manjšinskem področju bogate izkušnje, ki bi lahko v večji meri uveljavljala predstavljala kot primere dobre prakse. Še posebej zato, ker neposredno meji na območja, ki so pred kratkim končala (ali pa še sploh ne) krvave medsebojne obračune.

2. NACIONALNO VPRAŠANJE V DRŽAVAH TRANZICIJE

Socialistične ideologije so neredko sedele na utvarah o rešenosti socialnega in narodnega vprašanja. Zaradi socialnih pretresov naj bi se socializem kot pravičnejši družbeni red sploh oblikoval in pri tem rešil še drugega, torej nacionalnega, predvsem v smislu tuje gospodarske prevlade. Le-ta je namreč ogrožala manj številčne narode kulturno in jezikovno in s tem tudi politično. Pri tem mislimo na zelo močno nemško prisotnost zlasti v srednje in deloma še vzhodni in jugovzhodni Evropi, pa tudi krepko britansko, francosko, belgijsko, nizozemsko in tudi ameriško prisotnost predvsem kot lastnike. Izid druge svetovne vojne je z različnimi denacifikacijskimi ukrepi, med katere sodijo danes že razvpiti »Beneševi« dekreti in ostale mednarodnopravne posledice Potsdamske konference (Mikuž, 1985, Kennedy, 1992), je omogočil predvsem radikalne ukrepe proti pripadnikom narodov, ki so sodelovali na strani sil nacističnih osi, predvsem Nemcem. Po drugi svetovni vojni je sledil množičen beg in kasneje tudi nasilne deportacije prebivalstva nemškega porekla ter poli-

tičnih nasprotnikov (realnih in možnih) novih socialističnih družbenih ureditev (Karner, 1998, Nečak, 1998, 1999). Evropo je tako zajelo največje preseljevanje, ki gre (skupno) v zelo visoke številke, nekateri tudi čez 20 milijonov (glej Rovan, 1998, Mann, 1998). Izselenemu domačemu prebivalstvu je na ponekod zelo izpraznjena območja sledilo novo načrtno naseljevanje (kolonizacija) prebivalstva, pri čemer je imela narodna pripadnost in jezikovno – kulturne značilnosti zelo pomembno vlogo (Heffner, 1994 in 1995); tudi Eberhard, 2000). Tako so bile izvedene obsežna preseljevanja Ukrajincev in Belorusov iz vzhodne Poljske na zahod. Še posebej obsežna preseljevanja so potekala na območju Sovjetske zveze (Schmidt, 1993). Obsežne selitvene načrte so imeli tudi na južnem Slovaškem, od koder so nameravali preseliti večino Madžarov in Romov. Na Češkem so morali zapolniti izpraznjena območja sudetskih Nemcev (3.5 milijona). Precej selitev je bilo tudi na območju nove Jugoslavije. Lahko sklenemo, da so bile načrtne selitve značilen pojav zgodnjih uvajalnih faz novega družbenega reda, ki naj bi preprečil bodoče medetnične spopade in konflikte. Večnarodne države, kot sta bili zlasti Sovjetska zveza in Jugoslavija, sta uvedli sistem federalnih enot – republik, ki je omogočil vzpostavitev večine nacionalno pomembnih institucij (Lerotič, 1985, Banac, 1988). Posebno jugoslovanski model je bil videti tudi za resne analitike zelo uspešna oblika reševanja odnosov v večnacionalnih državah (Seton-Watson, 1980). Formalno je šla pri tem najdlje Sovjetska zveza, ki je oblikovala celo dva nova naroda: moldavskega (z lastno republiko) in karelijskega (z avtonomijo), čeprav gre le za regionalno in narečne variacije romunskega oziroma finskega jezika. Na ta način so se izognili pojava enega naroda v dveh državah (ker sta bili Romunija in Finska tedaj mednarodno priznani državi) in poleg tega upravičili oblikovanje mednarodnih meja po »etničnem« načelu in torej pravi in pravični meji. Nove socialistične države so ne glede na priseganje na enakost narodov in ljudstev uresničevale ideale čiste nacionalne države. Z odselitvijo velike večine nemškega prebivalstva in težnjo po enonacionalnih državah je bilo za vprašanja manjšin razmeroma malo razumevanja. V duhu socialističnega internacionalizma so mnoge manjšine sicer dobile priznan manjšinski status in bile deležne nekaterih varstvenih ukrepov (med državami so bile zelo velike razlike). Vendar so bile ne glede na ideološko bližino in domnevno skupne zunanje-politične cilje vse te države precej zaprte. Obmejna območja so bila zato prepuščena izrazito negativnim gospodarskim in demografskim procesom. Načrtno vlaganje v razvoj prestolnice in izbranih industrijskih območij je povečal razlike v regionalnem razvoju med središčnimi in obrobni predeli. Prav to pa je v največji meri prizadelo prav pripadnike narodnih manjšin, saj večinoma naseljujejo predvsem obmejna območja.

Zaradi načrtne industrializacije in urbanizacije je v naslednjih desetletjih prišlo do precejšnje narodne pomešanosti zlasti v novih urbaniziranih območjih.

Posebej v večnacionalnih državah so bila močna stremjenja k čim večji etnični pestrosti. Zaposlovanje pripadnikov najmočnejšega naroda zlasti v državnih službah po vseh zveznih enotah, krepitev vloge njihovega jezika in podobni ukrepi so čedalje bolj uveljavljali pripadnike največjega (vodilnega) naroda (Klemenčič, 1991). Čeprav je vsaka družbena modernizacija prinesla večjo obilnost prebivalstva, katerega posledica je bila večja nacionalna in kulturna pomešanost, v primeru Jugoslavije in Sovjetske zveze ne moremo mimo določene načrtnosti povečevanja zlasti vodilnega naroda. Tako so na primer zlasti pribaltske republike Estonija in Latvija, na jugu pa Moldavija, postale narodno zelo heterogene, z močno rusko manjšino (ki je bila tedaj praktično – glede na pozicije ruskega jezika, kulture in moči ruskega naroda znotraj celotne državne zveze - večina). (Še močnejši je bil ruski jezikovni in kulturni vpliv v Belorusiji in Ukrajini. Zaradi jezikovne bližine ruščine z beloruščino in ukrajinščino, dolgotrajne politične odvisnosti (podrejenosti), pa tudi pravoslavja kot religiozno-kulturnega okvira je bila rusifikacija precej spontan proces. Sovjetsko obdobje je dejansko samo nadaljevalo staro politiko carske Rusije. Le-ta se ni v principu prav dosti razlikovala od nacionalnih politik ostalih evropskih nacionalnih in večnacionalnih držav. Na ta način so se oblikovale precej številne in številčne ruske skupnosti po vseh nekdanjih republikah (Raugelaudre, 1999). Sovjetski in jugoslovanski model pa je poleg širjenja dominantnega naroda postregel še z eno posebnostjo: uvajanjem tako imenovanega »sovjetskega« oziroma »jugoslovanskega« naroda, ki je po svoji načelni dikciji pravzaprav že nadnacionalen, ki naj bi torej presegel nacionalne delitve. V jugoslovanskem okviru so tako ob popisu leta 1981 našli krepko čez 1 milijon »jugoslovancev« (Klemenčič, Genorio, Stergar, 1983). Te ideje in hkratne teze o izginjanju pomena »nacionalnega« najdemo tudi med še bolj univerzalističnimi teorijami (primerjaj Hobsbawm, 1995, podobno tudi v Albrow, 1999) in se razlikujejo od etatičnih modelov oblikovanja narodov »zahodnega« tipa (glej tudi v Gellner, 1983). Kakorkoli že, te politike se niso obnesle in so ob spremembi političnega sistema in s tem hierarhije moči razkrile prozornost tovrstnega početja: šlo je bolj ali manj za krepitev dominantnega naroda, njegove posledice pa so bile tudi obsežne nove manjšinske skupnosti. Pri tem pa je nastala vrsta problemov, povezanih z različnimi pogledi na neodvisnost novih držav, v nekaterih primerih zahteve po novih razmejitvah (npr. pripadnost Krimskega polotoka) ali celo oblikovanjem posebnih avtonomij in drugih paradržavnih tvorb (oblikovanje Transdnestrške republike v Moldaviji) (prim. tudi v Sanguin, 1993).

Tranzicijske države so se tako poleg ostalih sprememb (uvajanja večstrankarske demokracije, prilagajanje odprtemu trgu, prilagajanje lastniške in socialne strukture, velike spremembe na področjih družbenih dejavnosti in vloge javnih organizacij in institucij ter ne nazadnje tudi razvoj institucij civil-

ne družbe) morale soočiti tudi s perečimi problemi medetničnih odnosov. Manjšinsko vprašanje, tako v smislu tradicionalnih avtohtonih manjšin kakor tudi nekaterih primerov »novih« manjšin, ki so posledica razkroja večnacionalnih držav. Do neke mere je pri tem posebnost naraščanje t.i. nemškega prebivalstva in nemških manjšin na ozemlju srednje – in vzhodnoevropskih držav, potem ko so bili že prepričani, da so z velikimi selitvami po drugi svetovni vojni nemške skupnosti tako rekoč ne obstajajo na tem prostoru več. Njihova prisotnost je po svoje tudi rezultat realni in pričakovane naraščajoče ekonomske moči nemškega gospodarstva v tem prostoru.

Koliko je manjšin in njihovih pripadnikov v državah tranzicije je zaradi različnih kriterijev, ki jih navajajo posamezni viri, težko reči. Vsekakor pa je že število dovolj instruktivno kaže na razširjenost in razvejanost tega pojava. Po navedbah treh virov, ki se med seboj nekoliko dopolnjujejo, je že manjšin nad 250 (v smislu različnih skupnosti), njihovih pripadnikov pa skoraj 20 milijonov (Pan, Pfeil, 2001; Volksgruppen in Suedosteuropa, 2001, Ludwig, 1995). Razprava o številu bi lahko pokazala tudi na drugačna številčna razmerja, saj so med posameznimi viri pri nekaterih manjšinah zelo velike razlike. S tem je treba poudariti tudi velikanske razlike med posameznimi manjšinami, saj jim že število, dodeljeni pravni status, značilnosti poselitvenega prostora in tradicija medetničnih odnosov daje dokaj raznolika izhodišča za njihovo današnjo in jutrišnjo vlogo v prostoru. Vendar pa bi bilo krivično, če bi pavšalno ocenili, da je odnos večinskih narodov in držav v deželah Evropske unije na splošno boljši kot pa v tranzicijskih državah. Že iz slovenske perspektive in izkušenj Slovencev v Italiji in Avstriji je treba tovrstne teze zavreči. Vsekakor pa se morajo manjšine v tranzicijskih državah otepati z vrsto gospodarskih, političnih in družbenih problemov, ki jih prinaša obdobje tranzicije in pri tem razgalja nekatere slabosti položaja manjšin, ki pa je rezultat pretežno preteklega političnega in gospodarskega sistema in ne v prvi vrsti izrecno protimanjšinske politike.

3. DEJAVNIKI POVEZOVANJA IN DEJAVNIKI KONFLIKTNOSTI PRI NARODNIH MANJŠINAH: METODOLOŠKI OKVIR

V obdobju intenzivnih evropskih združevalnih procesov je posebej poudarjena združevalna vloga etničnih skupnosti in to se nanaša tudi na pripadnike narodnih manjšin. Te so imele v obdobju kulminacije nacionalnih držav največkrat vlogo predmeta spora, za katerega se je država – matica trudila ohraniti ga (pravna sredstva, strukturna pomoč, zatekanje k mednarodnemu pravu, različne oblike regionalnih stimulacij ipd.), država, v kateri je manjšina živela, pa je

večinoma omogočala etnično preživetje do te mere, kolikor je glede na obveznosti lastnega, bilateralnega in mednarodnega prava, ugleda in drugih pogojev pač morala. Stališče o varstvu manjšin se je spreminjalo – v splošnem lahko rečemo da izboljševalo, predvsem na pravni in deklarativni ravni, pod vplivom vse bolj humanističnih gledanj, podkrepljenimi tudi z nekaterimi pozitivnimi izkušnjami glede vrednosti varstva manjšin. Pomembno vlogo so odigrale tudi manjšine, ki so oblikovale svoj urad na ravni EU: EBLUL). Manjšine so se namreč v fazi intenzivnejšega medregionalnega sodelovanja in čezmejnega povezovanja in sodelovanja izkazale kot populacija, ki zaradi nekaterih svojih jezikovnih in kulturnih lastnosti veliko lažje vzpostavlja široko paleto odnosov s prebivalstvom na drugi strani meje. To še posebej velja za izkušnje z manjšinami v osrednjeevropskem prostoru. Manjšine so torej bogastvo, razvojni potencial, ki po eni strani ohranja pester evropski kulturni etnični zemljevid, ter po drugi strani tudi vrednota, ki bi je ne smeli žrtvovati evropski integraciji, ne globalizaciji in ne družbeni informatizaciji. Evropska integracija je namreč izpostavila vso občutljivost nacionalnega vprašanja in postavila tudi vrednoto ohranjanja identitete posameznika in skupine (mišljeno kot etnične, narodne skupnosti) na zelo visoko mesto. V duhu vzajemnosti je varstvo manjšin državotvorno dejanje navznoter (ker ohranja celovitost narodnega telesa in njegove kolektivne identitete), drugič pa je evropotvorno, ker ohranja tudi pestro Evropo, vključujoč tudi šibkejše člene – manjšine. Še posebej zato, ker so se v kar nekaj primerih izkazale svoje prednosti ob odprti meji (citat).

Pri vrednotenju manjšin kot povezovalnega oziroma konfliktnega potenciala je treba izhajati iz dejstva, da gre pri tem za oceno vloge človeškega potenciala oziroma boljše za oceno upravljanja s človeškim potencialom v obmejnih območjih (ki jih manjšine večinoma naseljujejo). Po dosedanjih izkušnjah je mogoče ugotavljati povezovalno vlogo manjšin tako, da preverimo, katere funkcije opravljajo sedaj. To so lahko:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalec značaj
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potenciale (bolje od večinskega prebivalstva)
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebej na področju storitev (neblagovnega sektorja)

- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi uporabniki čezmejnih programov in projektov.

Da bi manjšina lahko opravljala te funkcije, ima nekaj strukturnih lastnosti, ki jim pomagajo opravljati povezovalno vlogo. Med te lastnosti pripadnikov manjšin sodijo predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje
- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje
- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezani s čezmejnimi povezovanjem.

Seveda pa morajo biti izpolnjeni tudi še nekateri pogoji, da se sploh lahko čezmejno sodelovanje prične in da uspešno poteka. Razdeliti jih je mogoče na dejavnike oziroma pogoje, ki izhajajo iz poselitvenega prostora manjšine (prostorski pogoji), družbenih značilnosti manjšine in družbe, v kateri manjšina živi (družbeni) ter končno tudi pogoje, ki izhajajo iz politične situacije na območju poselitve manjšine ter povezavam in odnosom med državo matičnega naroda in državo, katere državljani so (politični pogoji). Prikazuje jih naslednja preglednica:

Tabela 1: Dejavniki, ki pri manjšinah pospešujejo čezmejno sodelovanje

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
• stopnja urbaniziranosti	• gospodarska struktura območja poselitve manjšine	• organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
• centralnost in perifernost	• demografske značilnosti manjšine	• obstoj uradnih institucij manjšine
• odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	• število pripadnikov manjšine	• pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
• infrastruktura obmejnega območja	• socialna in izobrazbena struktura manjšine	• odnosi med večino in manjšino
• število in gostota poselitve območja	• modernost / tradicionalnost manjšine	• odnosi med manjšino in »matio«

• ozemeljski stik manjšine z državo »matico«	• delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	• odnosi med večino in »matico«
• državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	• socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	• prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
• koncentriranost /razpršenost manjšinskega prebivalstva	• prostorska in socialna mobilnost manjšine	• raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

Od prisotnosti in razporeditve posameznih pogojev na vseh treh področjih, ter njihove medsebojne kombinacije je odvisno, kako bodo posamezne manjšine posegale v razvoj obmejnega območja, na katerem živijo. V grobem je mogoče predvideti tri možnosti:

- **sodelovanje**

(ki ga bodo dosegle organizirane, priznane in sorazmerno odprte manjšine: dolgoročno je tam mogoče pričakovati pospešitev čezmejnega sodelovanja in izboljšanja razmer na tem območju)

- **ignoranca**

(ki je lastna zlasti manjšin in razmeroma izoliranim manjšinam, še posebej manj številčnim etničnim skupnostim: pričakovati je nadaljevanje njihove neopaznosti ter navideznega, funkcijskega in končno tudi stvarnega izginjanja)

- **konflikt**

(dosegajo ga manjšine, ki so praviloma številčnejše, dobro organizirane, vendar so v lastni strukturi agresivno (tudi regionalistično in secesionistično) nastrojene proti večinskemu narodu. Lahko pa je tudi obratno in se manjšine zgolj upirajo agresivnim naletom državne politike; pričakovati je trajanje napetosti in različne oblike in stopnje konfliktov, vse do lokalnih vojn)

Vsaj kar zadeva konfliktnost manjšin, lahko ugotavljamo, da je pogostejša, če so prisotne naslednje okoliščine:

- prisotnost bojevitosti in do drugih nasprotne, sovražne ideologije, ki pogosto postavljajo iredentizem kot politični program
- če gre za večje manjšinske skupnosti (ker nudijo več možnosti za uspeh stopnjevanih pritiskov in trenj)
- če gre za že stare, a nikoli rešene konflikte in podobna stanja

- če je delež manjšinskega prebivalstva razmeroma pomemben, so manjšine razmeroma številčne in kompaktno naseljene
- če zavzemajo narodne manjšine pomemben delež v narodnem telesu
- velike razlike v kulturni artikulaciji in družbeni organiziranosti
- če so velike razlike v dinamiki prebivalstvenega razvoja (zaradi številčnega priseljevanja ali velike razlike v demografski rasti).

4. OCENA POVEZOVALNIH IN KONFLIKTNIH MOŽNOSTI NARODNIH MANJŠIN V DRŽAVAH TRANZICIJEP

Kaj pomenijo manjšine danes v državah tranzicije? Občutljivo narodno vprašanje se zrcali tudi v različnih odtenkih odnosov na relacijah manjšina – večina, večina – matični narod in matični narod – manjšina. Načelu in nekaj pozitivnim izkušnjam v smeri večje povezovalne vloge manjšin ne uide preprosto dejstvo, da je bilo v državah tranzicije samo v zadnjem desetletju vrsta resnih konfliktov in celo lokalnih vojn. Splošni vtis že takoj prevesi tehtnico v smer negativnih izkušenj in procesov. Poglobljanje v to tematiko potrdi ta vtis in postreže z dejstvi, da je več območij, naseljenih z manjšinami, že desetletja na robu konfliktov. Zlasti nekatere številčnejše manjšine so tako rekoč trajne nevralgične točke. S pomočjo metodološkega okvira, navedenega v 3. poglavju, lahko ugotovimo najpomembnejše pogoje oziroma dejavnike ter odstopanje od možnosti za sodelovanje manjšin (tabela 1). Obsežen pregled manjšinskih skupnosti v vseh tranzicijskih državah je pokazal po eni strani na precej slabo trenutno stanje – torej razmeroma skromne takojšnje možnosti manjšin, da bi igrale vlogo povezovalca ovbmejnih regij, držav in narodov, po drugi strani pa razkriva tudi vrsto potencialov. Ugotoviti pa moremo tudi nekaj pozitivnih primerov, ki jih je mogoče vzeti tudi kot primere »dobre prakse« in morebiti uporabiti nekatere pozitivne izkušnje. Pri slednjih vidno izstopajo manjšinske situacije v Sloveniji (Italijani, Madžari), kar bi bilo potrebno in smiselno v večji meri izpostaviti kot prednost naše države.

Primerjavo smo opravili s pomočjo instrumentarija, navedenega v prejšnjem poglavju, ter različnih poročil v znanstebni literaturi, ki jih prinašajo različni leksikoni manjšin ter usmerjeni prispevki številnih avtorjev o posamičnih primerih. V tej luči so bili posebej hvaležno gradivo revija »Razprave in gradivo« Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija, ter serija zbornikov konferenc politične geografije »Region and Regionalism« (1-5), ki jih izdajajo poljski politični geografi Univerze v Lodzu. Zaradi omejenega prostora vsega preprosto ne moremo naštet. Tematika, ki jo prikazujemo v

tem prispevku je izredno široka in bi zahtevala obsežen elaborat ali knjigo. Na omejenem prostoru je mogoče strniti le nekatere najpomembnejše zaključke.

Narodne manjšine v tranzicijskih državah je mogoče glede na sedanje stanje in možnosti v bližnji prihodnosti oceniti v okviru štirih skupin: na tiste, ki vzpodbujajo čezmejno sodelovanje, na pasivne (nevtralne), na prezrte in na konfliktne. Seveda bi lahko našli vrsto vmesnih stanj, saj so manjšinske situacije dovolj edinstvene vsaka zase. Kategorizacija nam nudi preglednejšo sliko stanja na tako obsežnem območju, kot je obravnavani prostor tranzicijskih držav v Srednji, Vzhodni in Jugovzhodni Evropi.

a.) manjšine, pobudnice in nosilke čezmejnega povezovanja

v to skupino sodi po oceni le manjše število manjšinskih skupnosti. Skupna lastnost je sorazmerna maloštevilčnost (do 100.000 pripadnikov), lega ob odprti meji (stari ali novi), urejeni bilateralni odnosi med dvema državama, opazna raven pravne zaščite (čeprav je daleč od »idealov«) in predvsem ustrezna institucionaliziranost manjšine ter njena socialna struktura. V to skupino sodijo na primer Italijani v Sloveniji in Slovenci v Italiji, Koroški Slovenci (obe zadnji manjšini navajamo kot primer, čeprav seveda ne sodita v okvir tranzicijskih držav, pač pa se vanj vključujeta), dober primer so Nemci na Madžarskem, v nekoliko skromnejši meri velja to tudi za skupine kot so Madžari v Sloveniji in Slovenci na Madžarskem, Poljaki na Češkem in Slovaškem (obe še bolj na začetnem stadiju), prav tako tudi Ukrajinci v Romuniji in Romuni v Ukrajini.

b.) pasivne manjšine

je najbolj razširjeni tip manjšin, ki mu pripada več kot polovica manjšinskih skupnosti (skoraj 150) in jim ni mogoče določiti značilnih skupnih potez. So dokaj heterogena skupina narodnih skupnosti.

c.) prezrte manjšine

Ignoranca je pravzaprav enostranska oblika konflikta, ki poskuša manjšinsko skupnost »odmisliti« in jo prikrivati toliko časa, da bi ne imela več realnih možnosti obstoja. V to skupino sodijo zlasti manj številčne manjšine, za katere je značilna politična, prostorska in socialna marginalizacija. Zelo značilna je za različne skupine romskega prebivalstva, za nekatere etnične skupine, kot so na primer Vlasi na Balkanu in Kašubi na Poljskem ter za manjšine, katerih obstoj nekatere države izrecno zanikajo (Makedonci v Grčiji in Bolgariji).

d.) manjšine v stanju ali perspektivi konfliktov

Število teh manjšinskih skupnosti je sorazmerno znatno. Posebej izstopajo nekatere številčnejše skupnosti, kot so Albanci v Makedoniji, Albanci v Srbiji,

Tabela 2: Ocena sedanjega stanja in povezovalnih možnosti narodnih in etničnih manjšin v Sloveniji in državah Jugovzhodne Evrope

manjšine	Oznaka države	število v 1000	delež manjšin v državi	splošne značilnosti poselitvenega območja manjšin	ocena medetničnih odnosov sedaj	ocena možnosti za čezmejno sodelovanje
Italijani	SLO	4	0.1	urbano, centralno, aktivno	dobri	dobri
Italijani	HR	25	0.1	urbano, centralno, razpršeno,	dobri	skromni
Madžari	SLO	9	0.1	periferno, ruralno, aktivno	dobri	srednje
Slovenci	H	4	0.0	periferno, ruralno, šibko	dobri	skromni
Hrvatje	H	15	0.1	periferno, ruralno, razpršeno	dobri	srednje
Madžari	HR	22	0.2	periferno, urbano, razpršeno	dobri	srednje
Srbi	H	4	0.0	periferno, ruralno, razpršeno	srednje dobri	skromni
Madžari	YU	350	3.3	ruralno/urbano, koncentrirano	slabši	srednje
Romuni	YU	130	1.2	periferno, ruralno, razpršeno	srednje dobri	srednje
Hrvatje	YU	100	1.0	periferno, razpršeno	slabi	srednje
Čehi	HR	6	0.1	urbano/ruralno, razpršeno	dobri	skromni
Nemci	H	200	2.0	urbano, razpršeno	dobri	dobri
Slovaki	H	10	0.1	periferno, ruralno, razpršeno	srednje dobri	skromni
Romi	H	600	5.9	periferno, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Srbi	RO	35	0.1	periferno, ruralno, razpršeno	srednje dobri	skromni
Čehi	RO	5	0.0	urbano, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Slovaki	RO	20	0.1	ruralno, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Madžari	RO	1700	8.0	centralno, urbano/ruralno	slabši	srednje
Nemci	RO	120	0.5	centralno, urbano, razpršeno	dobri	ni možnosti

Židje	RO	9	0.0	centralno, urbano, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Ukrajinci	RO	67	0.3	periferno, ruralno, razpršeno	srednje dobri	skromni
Tatari	RO	20	0.1	periferno, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Romi	RO	410	0.1	periferno, razpršeno	slabši	ni možnosti
Turki	RO	30	0.1	periferno, urbano, razpršeno	srednje dobri	ni možnosti
Bolgari	RO	10	0.0	periferno, ruralno	slabši	skromni
Turki	BLG	900	10.8	periferno, ruralno, koncentri- rano	Slabi	ni možnosti
Makedonci	BLG	200	2.4	periferno, ruralno	slabi	ni možnosti
Bolgari	YU	40	0.4	periferno, ruralno	srednje dobri	skromni
Pomaki	GR	30	0.2	periferno, ruralno	slabši	ni možnosti
Vlahi	GR	200	2.4	periferno, ruralno	srednje dobri	ni možnosti
Makedonci	GR	250	2.3	periferno, ruralno	slabši	ni možnosti
Turki	GR	120	1.1	periferno, urbano, razpršeno	slabši	ni možnosti
Albanci	GR	200	1.9	periferno, ruralno	slabši	skromni
Grki	AL	60	1.6	periferno, ruralno	slabi	skromni
Črnogorci	AL	5	0.2	periferno, urbano	slabi	ni možnosti
Turki	MAK	95	4.5	periferno, ruralno	slabši	ni možnosti
Romi	MAK	50	2.3	periferno, urbano, razpršeno	slabši	ni možnosti
Srbi	MAK	48	2.3	centralno, urbano, razpršeno	dobri	dobri
Albanci	MAK	450	19.0	centralno, urbano/ruralno	konflikt	ni možnosti
Albanci	YU	2000	19.1	centralno, urbano/ruralno	konflikt	ni možnosti
Bošnjaki	YU	12	0.1	periferno, ruralno	slabi	ni možnosti
Srbi	HR	600	13.0	periferno, ruralno	slabši	skromni

(številni viri; glej poglavje Literatura)

Srbi na Hrvaškem, Madžari na Slovaškem in v Romuniji, Turki v Bolgariji, Turki v Grčiji, Tatari v Ukrajini in Rusiji, Gagauzi v Moldaviji, Rusi v Moldaviji, Rusi v pribaltskih republikah in še vrsta manjših skupnosti.

Ker je vseh manjšin preveč za podroben prikaz, navajamo samo območje Jugovzhodne Evrope in Slovenijo.

5. ZAKLJUČEK

Nacionalno vprašanje je še vedno izziv družbenega, političnega, pa tudi gospodarskega in prostorskega razvoja. Izpostavljena vloga manjšinskih skupnosti kot predmeta in razloga spora se z evropskimi integracijskimi procesi načeloma spreminja v povezovalca obmejnih območij na lokalni in regionalni ravni. Obenem smo soočeni z vrsto napetosti in celo odprtih konfliktov, s katerimi bo treba računati tudi še v prihodnje. Konfliktnost manjšin v tranzicijskih državah je žal realnost, ki jo bo lahko preseglo strpno sporazumevanje na politični in kulturni ravni, v bolj sodelovalne odnose pa pripeljalo predvsem ustvarjanje strukturnih in infrastrukturnih pogojev na območju poselitve narodnih manjšin. Pripadniki teh lahko postanejo pomemben človeški razvojni potencial le, če imajo tudi stvarne možnosti opravljati vlogo povezovalca, seveda razbremenjeni iredentističnih pogledov z ene in stremjenja po etnični homogenizaciji z druge strani. Očitno so mnoge tranzicijske države od tega še daleč. Poleg tega je mogoče pričakovati, da bodo imele v prihodnje večjo vlogo zlasti nekatere novejši skupnosti (nove manjšine), še posebej ruske in nemške; prve zaradi tega, ker bodo razmejene s trdo schengensko mejo, druge pa zaradi velikega vpliva, ki ga zagotavlja moč nemškega kapitala v novih bodočih članicah Evropske unije.

Literatura:

- Albanci, 1984, Cankarjeva založba, Ljubljana (več avtorjev), (uredil J. Stanič)
Albrow M., 1998, Abschied vom Nationalstaat, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
Banac I., 1988, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika, Globus, Zagreb
Bufon M., 1997, Države, narodi, manjšine. Političnogeografski oris, Geografski vestnik, 69, Ljubljana, str. 127-140
Carter F., 1995, National minorities / ethnic groups in Bulgaria; regional distribution & crossborder links, Region and regionalism 2, Social and political aspects, University of Lodz, Lodz (ur. M. Koter)

- Eberhardt P., 1996, *Miedzy Rosja a Niemcami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 427 str.
- Gellner E., 1983, *Nations and Nationalism*, Oxford University Press, Oxford
- Gosar A., 1993, Narodnosti Slovenije- spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi, *Geographica Slovenica*, 24, Ljubljana, str. 33-50
- Heckmann F., 1992, *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation*, Enke Verlag, Stuttgart
- Heffner K., 1994, The Problems of Opole Silesia in the context of Upper Silesia and the country, *Region and Regionalism I.*, Lodz – Opole, str. 159-176
- Heffner K., Drobek W., 1995, La population autochtone de la Silesie d. Opole et les processus historiques de la region de Haute Silesie, *Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe*, Paris, L Harmattan, str. 151-172
- Heinsohn G., 1999, *Lexikon der Volkermorde*, Rowohlt, Reinek bei Hamburg, 469 str.
- Hobsbawm E.J., 1996, *Nationen und Nationalismus, Mythos und Realitaet seit 1780*, Deutsche Taschenbuch Verlag, Muenchen, 218 str.
- Ilies A., 1998, *Etnie, Confesiune, si comportament electoral in Crisana si Maramures*, Oradea
- Karner S., 1998, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien*, Mohorjeva založba, Celovec, 286 str.
- Katardžiev I., 1983, *Makedonsko nacionalno pitanje 1919-1930*, Globus, Zagreb
- Klemenčič Matjaž, 1979, Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 50, 1-2, Maribor, str. 350-369
- Klemenčič V., 1978, Grenzregionen und Nationale Minderheiten, v: *Socialno-geografski problemi obmestnih in obmejnih območij*, *Geographica Slovenica* 8, IGU, Ljubljana, str. 7-20
- Klemenčič V., Georio R., Stergar A., 1983, Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981, *Razprave in gradivo*, 16, INV, Ljubljana, str. 147-156
- Klemenčič V., 1991, Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novem obdobju, *Geografija v šoli*, 1, Ljubljana, str. 7-22
- Klemens L., 1995, *Ethnische Minderheiten in Europa. Ein Lexikon*, Beksche Reihe, Muenchen
- Kocsis K., Kocsis-Hodosi E., 1999, *Ethnic geography of the hungarian minorities in the Carpathian Basin*, GRI, Budapest
- Kristen S., 1992, Nemci v Sloveniji po letu 1945 (statistični opis), *Razprave in gradivo*, 26-27, Ljubljana, str. 276-286
- Kennedy P., 1992, *Aufstieg und Fall der grossen Maechte*, Deutsche Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main
- Lerotić Z., 1985, *Načela federalizma višenacionalne države*, Globus, Zagreb

- Mann G., 1998, Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhundert, Deutsche Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main,
- Matlovič R., 2001, Geografia religii, Fakulta humanitych a prirodnych vied, Prešov
- Mazower M., 2002, Temna celina, Mladinska knjiga, Ljubljana
- Mikuž M., 1984, Svet po vojni (1958-1963), Cankarjeva založba, Ljubljana, 351 str.
- Minority languages at the border, 1993, Društvo za uporabno jezikoslovje, Ljubljana (ur. Inka Štrukelj)
- Nemci na Slovenskem 1918-1955, 1998, FF, Ljubljana, 104 str. (ur. Nečak D.)
- Nemci na Slovenskem 1941-1955, 1998, FF, Ljubljana, 345 str. (ur. Nečak D.)
- Pan C., Pfeil B. S., 2001, Die Volksgruppen in Europa. Ein Handbuch, Braumueller, Wien
- Parker G., 1997, Zahodna geopolitična misel v 20.stoletju, FDV, Ljubljana
- Petritsch W., Kaser K., Pichler R., 1999, Kosovo Kosova. Mythen, Daten, Fakten, Wieser Verlag, Klagenfurt
- Privatisation in Central and Eastern Europe, 1998, Ljubljana, 522 str. (ur. A. Boehm)
- Rauglaudre P., 1999, Rusophones in Latvia, Region and regionalism 4, Multicultural Regionjs and cities, Lodz, str. 56-63
- Rovan J., 1998, Geschichte der Deutschen, Deutsche Taschenbuch Verlag, Muenchen
- Sanguin A. L., (ur.), 1993, Les minorites ethiques en Europe, L Harmattan, Paris
- Schmidt A., 1993, Geschichte des Baltikums, Pipper, Muenchen
- Seton – Watson H., 1980, Nacije i države, Globus, Zagreb
- Taylor A.J.P., 1956, Habsburška monarhija 1809-1918, DZS, Ljubljana, 333 str.
- Vukadinović R., 2002, Varnost v Jugovzhodni Evropi, FDV, Ljubljana, 180 str.
- Zupančič J., 1999, Slovenci v Avstriji, Inštitut za geografijo, Geographica Slovenica 32, Ljubljana
- Zwitter F., Šidak J., Bogdanov V., 1962, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska matica, Ljubljana, 231 str.

NATIONAL MINORITIES: FACTOR OF INTEGRATION AND CONFLICTS IN TRANSITION COUNTRIES

Summary

Transition countries includes all independant states of Central, East and Southern Europe. They all have had 40 years long period of different forms of socialis (communist) social-political system, at least. Because of that, they have

some specific features in social, political, economical and spatial development. They used to be (with just two examination) under the dominance of four great forces - empires: german, russian, stoman and austrian. After I. and II. world war and after the Fall of Berlin Wall in 1990, the nation-states have been created. Because of very complicate ethnic structure in many areas, the delimitations and creation of new international boundaries rest a lot of ethnic groups and national minorities in frames of new-created nation-states. Following the idea of »pure« ethnic state, the national minorities were a target, a object who need structural ethnic changes until the full-homogenisation. They were understood as a »strange« element in state. This strategy was not success-full and the minorities remained (more or less) his cultural character. In ordwer to solve some interethnic tensions, some massive forced migration were planned and done. Those movements changed some areas radically. Even though, the ethnic map of central and east Europe rest colourfull, also in countries, which were (false! presented as ethnic homogenous. National or ethnic minorities are today very important part of social, political, cultural and spatial realities in transition countries.

In the past, ethnic minorities, understood manytimes as a »problem«, were a object od political – strategical manipulation, and because of that, a reason for serious conflict and tensions. This is still recent phenomenon in some cases, like Serbs in Croatia, or Albanians in Kosovo and Macedonia, Turks in Bulgaria and Hungarians is Slovakia and Romania. All mentioned communities are strong, numerous and settled compact along the border or other places. Among the positive experiences lead those in Slovenia, thanks according to the national policy towards minorities. In the context of european integration process, particulary in creating crossborder cooperation and communication, minority members are able to be much succesful than other in initiating cooperation and carrying different actions. The paper shows some details about conditions, which are necessary as special support for connection-role of minorities.

Analysing the situation of all more than 250 minority groups in transition countries, it is clear that the passive role of minorities still strong predominant. Particulary bigger minorities (according to the number of members and are, they are settled) are manytimes in conflictual position. On the another side, some smaller groups have better experience, thanks to the concept of state-support in form of different protection measures. A special phenomenon are »new minorities«, like russian or serbian, which are the result of immigration processes in frame of three generations. The most specific group are Romanies (Gypsies), in some documents treated as »non-territorial« community, which could hardly take integration role.